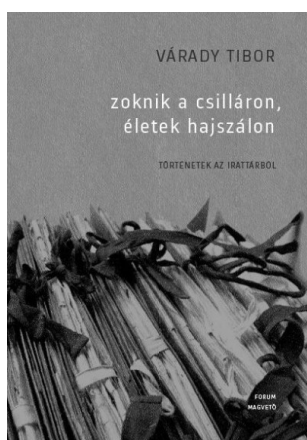

SZARVAS MELINDA

Jogi és irodalmi következményekről

VÁRADY TIBOR: ZOKNIK A CSILLÁRON, ÉLETEK
HAJSZÁLON

Magvető Kiadó – Forum
Budapest–Újvidék, 2014
270 oldal, 3490 Ft

Izgalmas kérdéseket nyit meg Várady Tibor kötete, mely vajdasági, nagybecskereki periratok alapján megírt dokumentumnovellákon keresztül mutatja meg, miként változott a történelemmel párhuzamosan a Vajdaságban élő nemzetiség egymáshoz való viszonya. Ahogy Domonkos István írja a borítón: „Ez a könyv a vajdaságiakról szól, akik ott élnek/éltek, ahol változnak a «diszpozíciók», ám a problémák maradnak.” A *Zoknik a csilláron, életek hajszálon* továbbgondolásra érdemes szempontokat kínál; a jogi iratok tanulmányozásával felszínre derengő kérdéseket a kötet érdekében is fontos jól láthatóvá tenni, hogy a történelmi események következményeit felmutató szöveg maga ne váljon következmények nélkülivé. A lehetséges válaszok megfogalmazása az olvasóra vár, a kiadvány nem szolgál azokkal készen, vagyis kicsit meg is kell dolgozni azért, hogy Váradyé valóban érdekes könyv legyen.

A budapesti Magvető és az újvidéki Forum kiadó közös gondozásában megjelent kötet jogi peranyagok szépirodalmi megformálásával létrehozott dokumentumnovellákból áll. Az egykori *Új Symposion* szerzőjének és szerkesztőjének írásait nehéz egy már létező műfaji kategóriába besorolni, a *Zoknik a csilláron, életek hajszálon* szövegei nem fikcionalitásuk révén válnak szépirodalmi alkotásokká. Várady a kötet bevezetőjében leszögezi: „az itt következő szövegek valódi történetre épülnek, és a szereplők is valódi szereplők.” (5.) A feldolgozott periratok, melyek a szintén jogprofesszor szerző apjának és nagyapjának a praxisából kerültek ki, a huszadik század első felének történelmi változásokkal tarkított éveiben fogalmazódtak. A húszas, harmincas majd pedig negyvenes évek viszonyait tükröző szövegeket Várady saját korából kiinduló magyarázatai és párhuzamai kísérik, a kötet tehát három korszak egymásra vetülésének köszönhetően válik

igazán izgalmassá. A huszadik század első felének súlyos történelmi eseményei és a napjainkban tapasztalhatók közti hasonlóság, anélkül, hogy Várady e kapcsolódási pontokat túlhangsúlyozná, helyenként egészen hátborzongató. Csak egy példa: „nem tűnt el nyomtalanul egyes embercsoportok diszkriminációja sem. Ha kevésbé nyílt, kevésbé brutális és árnyaltabb formában is, de esetenként – mondjuk a «terrorizmus elleni harc» kapcsán – a «nyugati demokráciákban» is hátrányos elbánásban részesülnek egyes gyanús fajok, vallások vagy nemzetiségek tagjai. Ezekben az esetekben nem közvetlen diszkrimináció, hanem inkább gyanú sújt egyes embercsoportokat – de ez a gyanú aztán kihat az elbánásra is.” (183.)

A jog és az irodalom több szinten is összekapcsolódik a *Zoknik a csilláron, életek hajszálon* oldalain. Rögtön az első egységbe rendezett három eset konkrét szépirodalmi szövegeket állít a középpontba: népdalokat és egy az *Új Szimposionban* megjelentet. Irodalomtörténeti munkák is fel szokták hívni a figyelmet arra, hogy külön kötetet lenne érdemes megjelentetni szépirodalmi szövegek jogi perek során készített elemzéseiről. Ahogy talán legutóbb Szilágyi Zsófia megfogalmazta monográfiájában Móricz Zsigmond pereit kapcsán: „a bíróságnak és az irodalomnak a periratokban írásos nyomot is hagyó találkozásai sok szempontból tanulságosak.” (406.) A Várady által bemutatott események is azt demonstrálják, hogy egy szöveget mennyiféleképpen lehet tudatosan, vagyis célzottan értelmezni. „A jogászmesterségnek sok évszázadon át fennmaradt jellegzetessége a különböző narratívák szembeállítását.” (114.) A periratok tanúsága szerint a húszas és harmincas években egy népdal elénekléséről az is jogi szempontból elfogadható felvetésnek bizonyult, hogy a nótázásról mint „szándékosan kitervelt és időzített cselekményről volt szó.” (17.) A bemutatott esetek kapcsán és az idézett periratok szövegében is különleges jelentőséget kap a „lelkek diszpozíciója”, vagyis annak figyelembe vétele, hogy a különböző nemzetiséghez tartozó felek a történelmi események miatt fokozottan is érzékenyek lehetnek a legártatlanabbnak tűnő szóra vagy megmozdulásra is. Ugyanakkor az is világos, hogy ez könnyen lehet(ett) manipulált (ellen)érv is. Ezt szintén egy, akár a mai viszonyokra nézve is áthallásos észrevétel során teszi világossá a szerző: „a «lelkek diszpozíciója» azóta sokszor kapott szerepet – nemritkán főszerepet – napjaink színpadán. Mégis, ritkán jutunk el a felismerésig, hogy váltakozó alakban ugyanaz a jelenség ismétlődik. Egy-egy felforrósodás igyekszik minden gondolkodási teret lefoglalni, kizárva az összehasonlításokat, távlatokat, rendszerbe helyezést. [...] Tény az is, hogy mindig sok haszonélvezője volt – és lesz – a felkavart társadalmak zavarosában alakuló halászterületnek. Szükség van mindig egy markáns ellenségre is, mert e nélkül hogy is lehetne észrevenni az azokkal szembeszegülő derék hazafiakat. Szóval sokfelé vezethet a «lelkek diszpozíciója».” (19.)

A *Zoknik a csilláron, életek hajszálon* nemcsak a bemutatott történetek érdekessége és abszurditása miatt olvasmányos, de annak köszönhetően is, hogy Várady ügyesen köti össze a jogi és az irodalmi nyelvi világot. A fülszöveget író Domonkosnak ebben is igaza van: „a könyv főhőse a nyelv, a higgadt, józan átgondolt beszéd.” Egy-egy szentenciózus mondat szakítja meg ezt a hangvételt, melyek didaktikussága olykor már zavaró is. Ilyen megjegyzésekre gondolok: „Felajzott hangulatok idején elfogadhatatlan az ellenséghiány.” (34.) Vagy: „Semmi sem feledtet jobban egy háborút, mint egy másik háborút.” (38.) A Domonkos által is kiemelt higgadt és józan hang, amely tehát jórészt jellemzi a novellákat, nem zárja ki a személyes hangvétel megcsillanásának lehetőségét, mely épp a kellő mértékben lazítja mind a történelmi események adta súlyos témát, mind a periratokból a Várady-novellákba szükségszerűen átszivárgó jogi hangot. A szöveget egészen sajátos humor is jellemzi, mely egyrészt

inkább iróniaként jelentkezik, másrészt pedig a bemutatott esetek abszurdításából fakad. Nehéz elhinni például, hogy valóban létezett olyan hivatali szerv, mint a „Vajdaság Népeinek Nemzeti Becsülete Ellen Való Büntettek és Kihágások Ügyében Intézkedő Bánáti Bírósági Tanács” (119.)

Várady józansága sokszor épp ezeknek a képtelenségeknek a látszólagos komolyan vételében érhető tetten. „Egyébként apám is, anyám is, két évvel az I. világháború előtt születtek, én pedig két évvel a II. világháború előtt. Később kissé változtak a distanciák, a fiaim tíztizenkét évvel a jugoszláv háború előtt születtek. Az idősebbik unokám ma nyolc éves. Meglátjuk.” (38.) Emlékezetes, és a történelmi eseményeknek a mindennapi életre kiterjedő mértékét a leglátványosabb módon mutatja meg a *török kávé* elnevezésének többszöri megváltozása: „a «török» szó ellenséges szimbólummá vált. [...] Így nem logikátlan, hogy a miloševići jelszavak légkörében, az a kávé, melyet egyébként a szerb nép (is) magáénak tudott, nem maradhatott *török kávé*. A nyolcvanas évek végén és kilencvenes évek elején *szerb kávé* (*srpska kafa*) lett a neve. [...] Milošević távozásával csillapodtak a kedélyek. Egyre inkább forrófejűségnek tűnt a *szerb kávé* elnevezés, de kissé kellemetlen lett volna a teljes visszatérés is, és így megszületett áthidaló megoldásként a *hazai kávé* (*domaća kafa*).” (52.) A *Zoknik a csilláron, életek hajszálon* egyik legnagyobb erénye, hogy hétköznapi eseteket mutat be, melyeket a történelmi viszonyok drámai megváltozása tett különlegessé és zavarossá. Állampolgársággal kapcsolatos beadványokról esik szó többek között és válásokról. A benyújtott kérvények indoklásában bukkannak fel a történelem diktálta kényszerű szempontok, ám nemcsak az volt kérdéses, hogy miért válik el például egy vajdasági házaspár, hanem hogy milyen nemzetiségű személy válik el kitől. A kötetnek nagy része olyan kérdésekkel foglalkozik, minthogy „ki a magyar?”, vagy, hogy „ki nem német?”

A kötet két külön részének címeiként is szereplő kérdésre adható válasz azért sem magától értetődő, mert „Becskereken nem volt sok olyan család, amelyben ne lett volna vegyes házasság is. Így a hovatartozás választás kérdése volt. Most azonban hatósági döntés mondta ki, ki hova tartozik.” (60.) A névelemzések alapján történő nemzetiségi besorolások tarthatatlanságának tapasztalata és annak belátása, hogy „nemigen voltak vegytiszta magyarok, szerbek, németek és zsidók” (197.), a megnevezések és nemzeti(ségi) kategóriák újragondolására ösztönöz. Végletekig leegyszerűsített módon a tárgyalt időszakban a németes nevet viselő személy németnek számított, a magyart magyarnak, stb., noha épp az imént említett vegyes házasságok miatt a nemzetiségi hovatartozást nem mutatta minden esetben a név. Ennek jelentősége pedig nem volt csekély: a két világháború között létezett olyan jogszabály például, amelynek „az volt a lényege, hogy nem járhat kisebbségi iskolába az, akinek a nevéből nem következik, hogy az adott kisebbséghez tartozik. E szabály sok magyar család számára lehetetlenné tette, hogy magyar iskolába járassák a gyerekeiket.” (161.) A többnemzetiségű Vajdaságban a nemzetiségi kategóriák korántsem maguktól értődők. Noha Várady erről külön nem beszél a kötetben, mégis az általa leírtak a „vajdasági magyar irodalom” kategóriáját is megkérdőjelezhetik ebben az elnevezési formában, amennyiben a *magyar* jelző nemcsak a térségben születő irodalom nyelvére, hanem a szerzők nemzetiségi hovatartozására is utalna. Az intézményi, vagyis a hivatali háttér és a gyakorlat két különböző, nehezen összeegyeztethető rendszert jelent. A hovatartozás kérdése az egyetlen, amelyben Várady tanulsággal és javaslattal szolgál kötete végén: „Azt tanultam meg – és azt is szoktam mondani – hogy hovatartozásunkról végeredményben magunk döntünk. Ezt nevezik a szabad identitásvállalás el-

vének. Ennél megfelelőbb mérce nincs, ha azt a kérdést kell eldönteni, hogy ki az igazi magyar, az igazi német, az igazi szerb vagy az igazi zsidó. De ez az igazság meginog, és a logika kényszerpályára kerül, ha életveszély vagy vagyonvesztés kapcsolódik egy identitáshoz.” (200.) A név tehát kevésbé bizonyul megbízható identitásjelölőnek. Bár a szerző ezt nem köti szorosán a név jelentésének és jelentőségének kérdésköréhez, mégis érdekes e szempontból az a közismert orosz eljárás, mikor a szerzői keresztnéveket vagy egyáltalán nem jelölték, vagy csak monogrammal, így az olvasó számára az orosz szerző nemét is gyakran homály fedte. Várady a saját történelemkönyvét említi: „melyből 1949-ben (tízéves koromban) tanultam. A szerző nem vajdasági magyar, sőt nem is jugoszláv. Négy orosz szerző könyvéből tanultunk (Galkin, Zubok, Notorics, Hrosztov – keresztnévek nincsenek sem a címlapon, sem másutt a könyvben).” (182.) A nevek jelentését és jelentőségét firtató szövegek azért is bizonyulhatnak a kötet legérdekesebb részeinek, mert „vegyes házasságok, költözések, nyelvváltások nemcsak a Vajdaságban képezik a mindennapi valóság részét. A név gyakran egy több generációval korábban elhagyott identitás emléke. Vannak olyan nevek is, melyeket eredetileg nem szabadon választottak; vagy pedig szabadon választották évszázadokkal ezelőtt, de a mai hordozója talán nem is ismeri már az eredeti kötődést.” (165.)

Várady Tibor *Zoknik a csilláron, életek hajszálon* című kötete egészen izgalmas vállalkozás. Olyan oldalról mutatja meg a Vajdaságban a huszadik század első felében bekövetkezett jelentős társadalmi változásokat, melyből az válik láthatóvá, hogyan volt kénytelen a túlélése érdekében azokhoz igazodni a hétköznapi ember. Megvilágító erejű eseteket dolgoz fel és tesz közzé a jogprofesszor szerző, melyeket megismerve könnyebben érthetővé, kézzelfoghatóbbá válnak azok a történelmi események, melyek a térség életét máig hatóan befolyásolták. Az egyszerű, sematikus gondolkodás, az általánosítás tarthatatlanságára irányítja a figyelmet a jelentéktelennek gondolt, vagy sok más esetben ki nem emelt különbségek érzékeltetésével. A vizsgálódások ritkán teszik láthatóvá például a bácskai és a bánáti magyarok helyzete közti különbséget, melyet viszont Várady több helyen is hangsúlyoz. A kötet több perirat, kérvény fekete-fehér befotózott képét is tartalmazza – sokszor csak ezeken van lehetőség elolvasni az adott szöveget, melyről a szerző épp értekezik. Ez nem minden esetben tűnik jó döntésnek. Nehéz lenne szó nélkül elmenni a kötet címe mellett: nagyon furcsa, ám kétségkívül egyedi, ettől függetlenül nem biztos, hogy szerencsés választás volt. A kötet borítója azonban kimondottan szép. Az iratokat összefogó zsinór csomói mintha drótkerítés tuskái lennének. A fülszöveget író Domonkos István egy az EX Symposium 2003/44–45. számban megfogalmazott gondolatát juttatja eszembe, mely Várady Tibor könyvének egészéhez is köthető: „a szavak szerintem ugyanolyan funkciót töltenek be sokszor vagy a legtöbbször, mint a határok: nem léteznek határok, mégis léteznek határok, és a határok azután arra kényszerítenek nagy csoportokat, hogy egymást irtsák. Ugyanúgy van a szavakkal, a nyelvekkel. Mindig az történik a végén, hogy valami félreértés, valami totális félreértés a megfogalmazás szintjén történik. Milyen óriási feyelemre lenne szükség, hogy a szavakat valahogy kordában tartsuk, hogy csak azt fejezzék ki pontosan, ami a cél.”